

Д. О. ДЕНИСОВА

Дар'яна Олександрівна Денисова, аспірант
Українського державного університету міжнародної торгівлі та фінансів

ІСТОРІЯ КОДИФІКАЦІЇ ІНСТИТУТУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ

Актуальність дослідження теми відповідальності міжнародних організацій зумовлена посиленням їх ролі у зв'язку із поглибленням сучасних процесів глобалізації та інтернаціоналізації міжнародних відносин, а також розширенням функціональної сфери їхньої діяльності, що в свою чергу вимагає на універсальному рівні нормативно-правової регламентації функціонування вищезазначених суб'єктів міжнародного права. Саме тому робота Комісії ООН з кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права над Проектом Статей про відповідальність міжнародних організацій нині увінчалась прийняттям на її 61-й сесії 6 липня 2009 року вищезгаданого Проекту Статей у першому читанні. Відповідна подія дійсно констатує прогресивну динаміку систематизації норм та принципів вищезазначеного інституту, що спрямована на досягнення кінцевої мети – надання законної сили положенням, покликаним врегулювати проблеми відповідальності міжнародних організацій. Вищезазначений етап в історії розвитку процесу кодифікації інституту відповідальності міжнародних організацій є доволі широко обговорюваним в наукових колах, у той час як зарубіжна доктрина міжнародного права не висвітлює історію становлення та систематизації норм та принципів інституту відповідальності міжнародних організацій до моменту прийняття КМП ООН у 2000 р. рішення щодо офіційного включення теми відповідальності міжнародних організацій до своєї довгострокової програми роботи. Зокрема, незначну кількість наукових досліджень російських правників, в особі В. Ю. Замятіна, Б. Ш. Белалової присвячено дослідженню відповідного питання. Все вищесказане певним чином ускладнює комплексне уявлення історично значущих процесів становлення інституту відповідальності міжнародних організацій. Отже, мета даної статті полягає у висвітленні окремих принципово важливих етапів розвитку положень інституту відповідальності міжнародних організацій.

Отже, свої витоки інститут відповідальності міжнародних організацій бере власне з інституту міжнародно-правової відповідальності держав, який сформувався на основі тривалої еволюції інституту відповідальності у внутрішньодержавному праві. Тому визначення первинних принципів відповідальності міжнародних організацій відбувалося на основі формування елементів, що містилися в перших письмових джерелах національних правових систем стародавнього світу, та які заклали підвалини для теоретичних конструкцій сучасного механізму міжнародно-правової відповідальності. Серед них виокремимо такі: принцип обставин, що виключають протиправність (§ 102, 103 Збірника законів царя Хамурапі)¹; принцип відповідальності за невиконання або неналежне виконання своїх договірних зобов'язань (п. 219 розділу VIII Законів Ману)²; принцип обов'язкового відшкодування збитків, завданих потерпілому суб'єкту як у результаті вчинення правопорушення (деліктна відповідальність), так і у випадку здійснення незаборонених видів діяльності (об'єктивна відповідальність) (п. 288 розділу VIII Законів Ману)³. Принагідно зазначимо, що «сама концепція обов'язкового відшкодування збитків була приводом для визнання за міжнародними організаціями правоздатності та надала поштовх для дослідження теми відповідальності міжнародних організацій»⁴. Протягом тривалого періоду становлення концепції міжнародно-правової відповідальності вищезазначений принцип отримував подальшого закріплення – за часів середньовіччя – у § 2 розділу XXVII Салічної правди⁵, пізніше, в результаті укладання у 1648 році Вестфальського мирного договору, яким було «закладено основу першого в історії людства універсального правопорядку»⁶, – у формі реституції, за часів пізнього феодалізму – початкового періоду розвитку міжнародного права першої половини XVII ст. – у працях видатних правників, таких як Гуго Гроцій («Про право війни та миру»), потім – наприкінці XIX – початку XX ст. в роботах авторитетних дослідників Ф. Ф. Мартенса («Сучасне міжнародне право цивілізованих народів»), П. Фошиля, Г. Тріпеля, і тільки у 1927 р. в рамках Ліги Націй під егідою Постійної Палати Міжнародного Правосуддя (ППМП) під час розгляду справи «Про фабрику в Хожуві»⁷ зазначений принцип було «офіційно сформульовано»⁸.

На нашу думку, справедливо було б відзначити, що етап функціонування Ліги Націй визначив перспективи подальшого становлення інституту міжнародно-правової відповідальності. У квітні 1925 р. почалася розробка теми «Відповідальність держав за шкоду, завдану на їх території особам іноземного походження або їх майну»⁹. Як відзначив свого часу професор Р. Аго, під час розгляду КМП ООН у 1969 р. теми «Відповідальність держав», що «...історичним фактом небезпідставно можна вважати те, що загальна теорія відповідальності з'явилася з доктрини договірних зобов'язань держави щодо правового режиму іноземців»¹⁰. Так, у період роботи над темою «Відповідальність держав за шкоду, завдану на їх території особам іноземного походження або їх майну» свого закріплення отримали норми, спрямовані регламентувати випадки, в яких інкримінується відповідальність держав (статті 6, 7, 8, 9 Проекту Статей про

відповідальність держав за шкоду, завдану на їх території особам іноземного походження або їх майну), а також принцип обов'язкової компенсації збитків потерпілим суб'єктам (ст. 3 вищезазначеного Проекту Статей).

У контексті подальшого розвитку положень інституту відповідальності міжнародних організацій вагому історичну роль відіграло становлення сучасного правопорядку, яке відбулося зі створенням Організації Об'єднаних Націй, що в свою чергу відкрило якісно нові виміри не тільки у питанні подальшого розвитку концепції міжнародно-правової відповідальності, а й стало базисом для виокремлення положень інституту відповідальності міжнародних організацій. Отже, не можна не погодитися з В. Ю. Замятіним, який, характеризуючи відповідну стадію, влучно відмітив, що «з прийняттям Статуту ООН та закріплення певних положень про її відповідальність *ipso facto* в його тексті, відповідальність міжнародних організацій вперше переходить із теоретичної одиниці в практичну площину»¹¹. Так, Статут ООН містить певні положення щодо фактичної реалізації механізму інституційної відповідальності. Згідно із ст. 24 Статуту ООН «члени ООН покладають на РБ ООН головну відповідальність за підтримання міжнародної безпеки та миру і погоджуються з тим, що при виконанні нею обов'язків, які випливають із її відповідальності, РБ ООН діє від її імені»¹². Зокрема, у 1956 р. питання правосуб'єктності та деліктоздатності міжнародних організацій були вперше розглянуті окремим пунктом у темі «Відповідальність держав»¹³ під назвою «відповідальність, що інкримінується міжнародним організаціям». Спеціальний доповідач КМП ООН Гарсія Амадор у відповідному пункті підтвердив наявність правосуб'єктності міжнародних організацій – «особливо у деяких з них»¹⁴ і зробив важливе зауваження стосовно деліктоздатності міжнародних організацій, зазначивши, що «відповідно до правосуб'єктності витікає, що факт невиконання взятих на себе міжнародною організацією обов'язків, як-то порушення або недотримання будь-якого міжнародного зобов'язання, невідворотно тягне за собою відповідальність міжнародних організацій»¹⁵. Також, з метою систематизації відповідного дослідження, Гарсія Амадор було здійснено поділ відповідальності міжнародних організацій на три типи: «(а) відповідальність щодо посадових осіб або персоналу, чи стосовно фізичних або юридичних осіб, які вступили у договірні правовідносини з міжнародною організацією; (b) відповідальність за дії або бездіяльність з боку адміністративних органів організації, або відповідальність стосовно шкоди, спричиненої міжнародною організацією діями політичного чи військового характеру; (c) відповідальність за шкоду, завдану третім особам (непряма відповідальність)»¹⁶. І хоча Гарсія Амадор зауважував недосконалість відповідної класифікації, посилаючись на недостатність практичних напрацювань у цій сфері, підсумовуючи, що системний та комплексний аналіз правил та принципів, які регламентували би відповідальність міжнародних організацій, є справою саме детального дослідження питання відповідальності міжнародних організацій, яке матиме місце в майбутньому, автор вважає її такою, яка заклала основу для подальшої роботи над цією темою.

Попри наявність певних аргументів, які можна віднести на користь доцільності проведення процесу кодифікації інституту відповідальності міжнародних організацій, його здійснення, на думку КМП ООН, унеможлилювалася на той час тим, що «існують сумніви щодо того, чи наділені міжнародні організації здатністю вчиняти міжнародно-протиправні діяння»¹⁷, адже «міжнародні організації є доволі новим явищем»¹⁸, і тому, «питання можливої міжнародної відповідальності через припущені протиправні діяння, вчинені такими організаціями, не підходить для кодифікації»¹⁹.

Однак, уже у червні 1963 р. в ході розпочатої роботи КМП ООН над темою «Правовідносини, які виникають між державами та міжурядовими міжнародними організаціями» було відмічено, що «розширення сфери охоплення діяльності міжнародних організацій, скоріше за все, надасть нових вимірів проблемі відповідальності міжнародних організацій»²⁰. У зв'язку із зазначеним знову з'явилася потреба в обговоренні питань правосуб'єктності міжурядових організацій²¹ та їх здатності виступати суб'єктами претензій міжнародного характеру²². Зокрема, перша доповідь на тему «Правовідносини, які виникають між державами та міжурядовими міжнародними організаціями», представлена Абдулою Ель-Єріаном, містила, на нашу думку, принципово важливий елемент, який заклав подальшу основу для обговорення КМП ООН процесу систематизації інституту відповідальності міжнародних організацій, а саме так званий «Загальний план кодифікації правового статусу міжнародних організацій». У ньому передбачався розгляд таких важливих питань, як здатність міжнародних організацій виступати суб'єктами претензій міжнародного характеру та їх відповідальність²³. Однак у розділі «С» – «Послідовність пріоритетів» розгляд питання відповідальності міжнародних організацій було вирішено відкласти на майбутнє, при чому в контексті обговорення теми відповідальності держав.

Попри наявну невизначеність позиції КМП ООН з приводу деліктоздатності міжнародних організацій, починаючи з другої половини 60-х рр. у рамках окремих міжнародно-правових актів, прийнятих зі спеціальних питань міжнародного співробітництва, отримує закріплення власне принцип відповідальності зазначених суб'єктів (ст. VI Договору про принципи діяльності держав щодо дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла від 1967 р. та ст. 6 Угоди про порятунок космонавтів, повернення космонавтів та повернення об'єктів, що запускаються в космічний простір від 1968 р.²⁴).

Продовження роботи КМП ООН з дослідження проблем відповідальності держав було підґрунтям для подальшого розвитку положень інституту відповідальності міжнародних організацій. Отже, в 70-х рр. під час розгляду комісією питань, пов'язаних із присвоєнням поведінки, спеціальний доповідач італійський про-

фесор Р. Аго звернув увагу на проблему визначення суб'єкта відповідальності у зв'язку із діями органів, наданих у розпорядження держави міжнародною організацією та у зворотному випадку, коли орган надається державою у розпорядження міжнародній організації²⁵. Однак, згодом у тексті ст. 9 Проекту Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, прийнятого в 1996 р. у першому читанні, розглядалося лише питання щодо присвоєння поведінки, коли міжнародна організація надає у розпорядження один із своїх органів державі²⁶. Але, вже під час другого читання вказівку на міжнародну організацію було знято взагалі²⁷. У зв'язку із вищезазначеним спеціальний доповідач Д. Кроуфорд пізніше зауважив, що «...труднощі, які виникають у зв'язку із включенням до тексту Проекту Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння міжнародних організацій, нівелюють дуже обмежені роз'яснення, які містяться у ст. 9, тому вважається доцільним та рекомендується виключити посилання на міжнародні організації»²⁸.

Наступною сходинкою, що власне передувала новітньому етапу розвитку інституту відповідальності міжнародних організацій вже в якості самостійного інституту на підставі рішення КМП ООН щодо офіційного включення теми «Відповідальність міжнародних організацій» у свою довгострокову програму роботи²⁹, стали події, що відбувалися в другій половині 90-х рр. Треба зауважити, що зазначені події не привели до формування принципів, які становили прогалину в тогочасній системі інституту відповідальності, та не сприяли подальшому розвитку існуючих, але їхня необхідність була зумовлена тогочасною позицією КМП ООН стосовно пріоритетів кодифікації міжнародного права. На нашу думку, роль відповідного історичного проміжку часу можна вважати проміжною або підготовчою.

Отже, в 1996 р. КМП ООН запропонувала Генеральну схему, яка «передбачала включення до всебічного аналізу найважливіших сфер міжнародного публічного права деяких можливих перспективних досліджень»³⁰. Зазначена Генеральна схема містила V Розділ, що мав назву «Право міжнародних організацій». Однак, окрім зауваження доцільності розгляду в майбутньому таких питань, як правосуб'єктність міжнародних організацій та повноваження, що витікають з установчих документів, відповідна схема не містила жодних посилань на проблеми, пов'язані із відповідальністю зазначених суб'єктів.

Більш історично значущим у плані становлення відповідальності міжнародних організацій як самостійного інституту міжнародного права можна класифікувати період протягом 1997–1998 рр., адже в цей час тему відповідальності міжнародних організацій почала відмічати КМП ООН в якості одного із пріоритетних напрямів майбутньої кодифікаційної роботи³¹.

Вищенаведений аналіз історичних процесів, що заклали основу для виокремлення положень відповідальності міжнародних організацій в самостійний міжнародно-правовий інститут, свідчить, що кожна з вищезазначених історичних віх зумовлювала подальший розвиток комплексу норм у сфері міжнародно-правової відповідальності, ознаменуючи тим самим певні етапи кристалізування положень відповідного інституту, які, зародившись у внутрішньодержавній системі права ще за часів існування стародавніх цивілізацій, продовжили свій розвиток у сфері відповідальності, за словами Ф. Ф. Мартенса, «цивілізованих народів», де набули міжнародно-правового характеру та поступово трансформувалися у сферу відповідальності міжнародних організацій.

¹ Законы Хаммурапи // История государства и права зарубежных стран: Источники права. – М., 1993. – С. 71.

² Законы Ману (Глава VIII) // История государства и права зарубежных стран: Источники права. – М., 1993. – С. 92.

³ Там само. – С. 94.

⁴ *Замятин В. Ю.* Ответственность международных организаций. Дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – С. 30.

⁵ Салическая правда / Русский перевод Н. П. Грацианского и А. Г. Муравьева. – Казань, 1913. – С. 37.

⁶ *Дмитрієв А. І.* Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право: монографія. – К., 2001. – С. 426.

⁷ Case Concerning the Factory at Chorzow. July 26th, 1927. Publications of the Permanent Court of International Justice, Collection of Judgments, Series A – No. 9 (A.W. Sijthoff's Publishing Company, Leyden).

⁸ Klabbbers J. An Introduction to International Institutional Law. Cambridge University Press, 2002. – P. 300.

⁹ Document A/CN.4/SR.1011. Summary record of the 1011th meeting. Extract from the Yearbook of the International Law Commission, 1969, vol. I. – P. 225–226.

¹⁰ Ibid. Paragraph 4. – P. 105.

¹¹ *Замятин В. Ю.* Вказана праця. – С. 43.

¹² Устав Организации Объединенных Наций от 26 июня 1945 года // Док. ООН. Нью-Йорк, 1982.

¹³ Document A/CN.4/96, Extract from the Yearbook of the International Law Commission, 1956, vol. II.

¹⁴ Ibid. Paragraph 13. – P. 189.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid. Paragraph 13. – P. 190.

¹⁷ YILC, 1963. Vol. II. A/CN.4/152. – P. 229.

¹⁸ Ibid. – P. 234.

¹⁹ Ibid.

²⁰ YILC, 1963. Vol. II.A/CN.4/161. Paragraph 172. – P. 184.

²¹ Ibid. Paragraph 150–153. – P. 179–180.

²² Ibid. Paragraph 160–165. – P. 180–183.

²³ Ibid. Paragraph 178. – P. 184.

²⁴ Document UNA/RES/2345 (XXII)

²⁵ Ежегодник 1974 год, том I, 1260-е заседание, пункт 39. – С. 60–75.

²⁶ Ежегодник 1974 год, том II (Часть I). Документ A/9610/Rev. 1, глава III. UN Doc. A/CN.4/490/Add.5B.2. – С. 352–358.

²⁷ Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння представлений в Офіційних звітах Генеральної Асамблеї, п'ятдесят шоста сесія, Доповнення № 10 (A/56/10).

²⁸ UN Document A/CN.4/490/Add.5, пункт 234. – P. 28–29.

²⁹ Official Records of the General Assembly. Fifty-fifth session. Supplement No. 10. A/55/10. Chapter IX. A. 1. Paragraph 729.

³⁰ Official Records of the General Assembly. Fifty-first session. Supplement No. 10. A/51/10. Annex II. – P. 133.

³¹ Report of the International Law Commission on the work of its forty-ninth session // Official Records of the General Assembly. Fifty-second session. Supplement No. 10. A/52/10. Paragraph 238. – P. 154; Report of the International Law Commission on the work of its fiftieth session // Official Records of the General Assembly. Fifty-third session. Supplement No. 10. A/53/10. Paragraph 553. – P. 219.

Резюме

Статтю присвячено висвітленню етапів розвитку та становлення норм і принципів інституту міжнародно-правової відповідальності міжнародних організацій. Розкрито історичну значущість подій та фактів, які передували прийняттю офіційного рішення КМП ООН щодо включення на її 52-й сесії в 2000 р. теми «Відповідальність міжнародних організацій» до своєї довгострокової програми роботи, та стали базисом для виокремлення існуючих положень відносно відповідальності міжнародних організацій у самостійний інститут.

Ключові слова: інститут відповідальності міжнародних організацій, Проект Статей про відповідальність міжнародних організацій, КМП ООН, етап, систематизація, процес кодифікації.

Резюме

В данной статье освещаются этапы становления и развития норм и принципов института международно-правовой ответственности международных организаций. Раскрывается историческое значение событий и фактов, которые предшествовали принятию КМП ООН на ее 52-й сессии в 2000 г., официального решения по включению в свою долгосрочную программу работы, и которые стали основой для обособленного развития существующих положений об ответственности международных организаций.

Ключевые слова: институт ответственности международных организаций, Проект Статей об ответственности международных организаций, КМП ООН, этап, систематизация, процесс кодификации.

Summary

The related article is dedicated to highlight stages of development and formation of norms and principles of international organizations' international responsibility. The article throws a light to facts and events that forewent the official decision concerning the inclusion of the topic of: «International organizations' responsibility» into a program of ILC's long-term work taken by ILC at its 52nd session in 2000 and that also laid down the basis for branching out the existing provisions in the field of international organizations' responsibility.

Key words: international organizations responsibility institute, ILC Draft Articles on International organizations' responsibility, ILC, stage, systematization, the process of codification.

Отримано 2.02.2011

О. М. ФЕДЕВИЧ

Олег Михайлович Федевич, здобувач Національної академії внутрішніх справ

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ В АСПЕКТІ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

Територія України, її населення, як і території та населення інших країн світу, на жаль, не забезпечені від ризику надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру, які можуть спричинити людські втрати й заподіяти значну матеріальну шкоду. Однією з таких надзвичайних ситуацій виявилася Чорнобильська катастрофа, що завдала збитків значного розміру як Україні, так й іншим державам. Відповідно до територіального поширення обсягів заподіяних збитків, кількості людей, життю і здоров'ю яких завдано шкоду, аварію на ЧАЕС 1986 р. можна класифікувати як надзвичайну ситуацію планетарного масштабу.

Для подолання усього переліку негативних наслідків, спричинених Чорнобильською катастрофою, буде не достатньо ресурсів лише однієї країни світу. Саме тому наша держава має шукати шляхи для результатив-